

MÜ'MİNLERİN ANNESİ HZ. ÂİŞE

(ULUSLARARASI SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ)

MÜ'MİNLERİN ANNESİ
HZ. ÂİŞE

(ULUSLARARASI SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ)

EDİTÖR
Prof. Dr. Ali AKSU

VAHİY- OLGU- İNSAN İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA HZ. AİŞE VE TEFSİRİ

Prof. Dr. İsmail Çalışkan*

GİRİŞ

Sahabe, Tefsir ve Aişe

Bu çalışmanın hareket noktasını oluşturacak dört kazıye ile başlayalım:

-Kur'an hakkında konuşmak bilgi, akıl, zeka ve de cesaret ister.

-Sahabe akılları, gözleri ve gönülleri, vahiy ve Nebi tarafından terbiye edilmiş kimselerdir.

-Özneliği, ben, 'kişinin kendi olması' diye anlıyorum.

-Nasıl ki vahiy olgudan bağımsız değilse tefsir de olgulardan bağımsız düşünülemez.

İkinci önerme, sahabeyi kutsama değil onların vahye muhatap olduktan sonraki kişilik gelişimleri; insan, hayat, Kur'an karşısında tutumlarında açılan ufku ve değişimi ifade etmektedir. Bu ufuk, onların beşeri niteliklerini ortadan kaldırmaz, fakat insani nitelikleri ile birlikte dini ve siyasi tutumlarına dair kararlarında etkin olur.¹

Sahabe yaş, cinsiyet, toplumsal statü, bilgi-tecrübe, İslam'a giriş, kabiliyet ve meslekleri bakımından birbirinden farklı konumları ve farklı öznellikleri temsil ederler. Dolayısıyla onlar tek şablona sokulamazlar, Kur'an ve tefsir ile ilgileri konumlarına göre değerlendirilir. Bazıları Kur'an'a konu olurken, bazıları Kur'an hakkında konuşmuştur. Örneğin Hz. Ömer uygulamada ön plana çıkarken, İbn-i Abbas Kur'an hakkında konuşmuş, Zeyd ise ayetlere konu olmakla temayüz etmiştir. Kendi özel ve öznel nitelikleri ile Hz. Aişe (ö. 57/677) de bu çerçeveye iyi bir örnektir.

* Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Öğretim Üyesi, Ankara

¹ Bu çalışma, daha önceki şu çalışmamız ile birlikte, sahabe-tefsir ilişkisine ya da 'sahabe tefsiri'ne bakışımızın teorik çerçevesini çizer: "Tefsirde Sahabe İhtilafları", *Kur'an ve Sahabe* (sempozyum tebliğleri), Cumhuriyet Ü. Yayınları, Sivas 2016, ss. 217-242.

Aişe'nin kişilik oluşumu, baba evinde terbiye ile başladı, biyolojik, ahlaki ve ilmi gelişimi hane-i saadette sürdü, olgunlaşması eşinin vefatından sonra tamamlandı. O, sahabe nesli içinde, her hangi bir kadın değildi. Müslümanlar içindeki yeri bakımından Ebubekr'in kızı, Resulullah'ın en yakın dostunun kızı ve karısı, mü'minlerin annesi, Müslüman bir kadın, bilgin, öğretmen, Müslüman devletinin etkili ismi, komutan ve siyaset kadını vasıflarıyla etkili ve renkli bir figürdür. Bu niteliklerini göz önüne alınca onun hayatını, nüzul çağında Peygamber karısı, kocasının vefatından sonra da oluşumu devam eden İslam toplumunun önde gelen bir şahsiyeti şeklinde iki aşamada ele almanın sağlıklı olacağı anlaşılır. Bu devirlerde, 'hangi tecrübeleri yaşadı, nasıl etkilendi, etkiledi ve nasıl bir düşünce yapısına sahipti?' gibi sorular bizim araştırma alanımızı ilgilendiriyor. Biz onu, bir yandan Arap toplumunda kadının değişimi ve toplumsal rolünün büyümesi, bir yandan da ilmi gelişmeler içindeki yerini, özellikle tefsir ile ilişkisini tetkik edeceğiz.

Aişe, edep ve ahlaki meziyetleri, anlayış kabiliyeti, akıllı, keskin zekası, kuvvetli hafızası, güzel konuşması, gür sesi, etkileyici hitabeti, bildiğini çekinmeden söyleyen, kıskanç, ihtiraslı, sert ve cesur bir kişiliğe sahiptir. Kişisel hassaları yanında Peygamber evinde yetişmesi, ona İslam'ı iyi öğrenme, Kur'an'ı bilme; anlama, anlatma yeteneğini kazanma; nebevî mirası ve yaşam tarzını kavrama, onu hem sonraki nesle aktarma hem de ilmi tenkit süzgecinden geçirme yeteneği kazandırdı. Araştırmacı ve tenkitçi zihniyet sayesinde Hz. Peygamber'e sorular sorarak, müzakere ederek geniş bir dini müktesebata ulaştı. Dahası Kur'an tefsiri için azımsanmayacak malzemeyi miras bıraktı, Medine'nin ilim merkezi olarak teşekkülünde emeği geçti. Böylece Müslüman bilincinin parmakla gösterilecek şahsiyeti oldu, hatta bu zihniyeti nedeniyle ayrı bir ekol olduğu dahi söylenebilir.²

Sahabenin tefsirle ilgisi anlatılırken 'Sahabenin Kur'an'ı açıklama metodu', '... tefsir metodu' gibi şablon başlıklarla anlatılmaktadır. Bu yaklaşım, sahabenin her birini aynı konumda kabul etmek, onların kişisel niteliklerini göz önüne almamak, sanki bir tefsir ilmi varmış ön kabulü ile hareket etmek gibi birkaç açıdan yanlıştır, iddialıdır ve gerçeği yansıtmaz. Aişe'nin tefsir ile ilgisi anlatılırken de böylesi iddialı başlıklara rastlarız. Ayrıca o; 'muhaddis', 'müçtehid', 'fakih', 'müfessir', 'ilk kadın müfessir' gibi isimlerle anılır.³ Sahabe

² Hayatı ve şahsiyeti hakkında bkz.: İbn S'ad, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, tah.: Ali M. Ömer, Mektebetu Hancî, Kahire 1421/2001, II,322-25; Bedruddin ez-Zerkeşi, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, çev.: B. Erul, Ankara 2002, s. 167-202; Mustafa Fayda, "Aişe", *DİA*, İstanbul 1989, c. 2, s. 201-205.

³ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, Dimeşk 1985, I,64; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, Ankara 1988, I,90; Aisha Geissinger, "The Exegetical Traditions of 'Aisha: Notes on their Impact and Significance", *Journal of Qur'anic Studies*, vol. 6, No. 1 (2004), p. 1, 12; Nilgül

çağının ilmî kavrayış ve seviyesine göre 'müfessir' olarak anılmayı gerektirecek bir faaliyet gerçekleşmemiş, bu isimle birbirini çağıran da olmamıştır. Bu tür genellemeci, yüklemeci ve aydınlanmacı yaklaşımlar, kulağa hoş gelir, tahrik edicidir, ancak bizi çok da yönlendirmeyecektir. Biz 'Âişe Kur'an'ı yorumladı' gibi genellemeler yerine 'Âişe ayetleri yorumladı' değerlendirmelerini daha makul ve vakıya uygun görüyoruz.

Bu çalışma, tefsir ilminin nazarıyla bir âlime olan Âişe'nin Kur'an ve tefsirle ilgili yönüne ve tefsir ilmindeki yerine odaklanacaktır. Konuyu şu başlıklarla ele alabiliriz:

1. Vahyin nüzulüne şahadet: Vahiy-insan ilişkisi
2. Vahyin onun hakkında konuşması: Vahiy-olgu/vakıa ilişkisi
3. Onun vahiy veya Kur'an hakkında konuşması: Tefsir-olgu ilişkisi.

Abdurrezzâk'ın (ö. 211/827) İbn Cüreyc'ten aktardığı şu rivayet Âişe'nin bu üç özelliğine ve Kur'an kavrayışına işaret eder:

Yusuf b. Mâhik şöyle demiştir: Ben Âişe'nin yanında iken bir Iraklı geldi ve "Hangi kefen hayırlıdır?" diye sordu. O da "Yazıklar olsun! Çok mu önemli" dedi. Adam, "Müminlerin annesi! Mushafını bana göster de ona bakarak bir Kur'an düzenleyeyim. Çünkü biz tertib edilmemiş bir Kur'an'dan okuyoruz." deyince o şu cevabı verdi: "Daha önce (tertib edilmemiş haliyle) okuduklarının sana zararı yok. Başta Kur'an'ın cennet ve cehennem anlatıldığı uzun sureler indi. İnsanlar İslam'ı kabul edince helal ve haram hükümler geldi. Şayet önce, "Şarap içmeyin" inseydi, "Asla şarabı bırakmayız" derlerdi. Eğer "Zina yapmayın" inseydi, "Asla bırakmayız." derlerdi. Kur'an Muhammed'e Mekke'de indiği sırada ben oyun oynayan küçük bir çocuktum. "Hayır! Kıyamet, onların (görecekları azabın) vaktidir. Kıyamet daha dehşet verici ve daha acıdır."⁴ Bakara suresi indiğinde de onun yanındaydım." (Yusuf b. Mâhik) dedi ki, "Âişe mushafı çıkardı ve ona surelerin ayetlerini yazdırdı."⁵

Rivayet hakkında değerlendirme yapan İbn Kesir (ö. 774/1372), bu olayın Osman'ın Mushafı çoğaltmadan önce olabileceğini, buradaki 'telîf' ile surelerin tertibinin kastedildiğini, o zamanda Iraklıların çok soru sorduklarını, onun için de Âişe'nin adamın bazı sorularını geçiştirdiğini belirtir.⁶

Öztürk, Hz. Âişe ve Tefsir İlmindeki Yeri (y. Lisans tezi), Harran Ü. SBE, Ş. Urfa 2007, s. VI, 15; Esmâ Ayhan (Biçen), Hz. Âişe'nin Tefsir Metodu ve Tefsirdeki Yeri (Y. Lisans tezi), Van 2011, s. 16; Hidayet Aydar Hanım Müfessirler, Ensar Neşriyat, İst. 2015, s. 90.

⁴ 54 Kamer 46.

⁵ Abdurrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef*, Fedâilü'l-Kur'ân, III,352. Rivayetin küçük farklarla başka versiyonları vardır: Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, Fedâilü'l-Kur'ân 6; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, th. Mustafa Muhammed ve diğerleri, Kahire 1421/2000, I,64.

⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, I,64-65.

Tefsirlerde ve hadis mecmualarında ondan gelen tefsir rivayetleri, 746'yı bulmuştur. Tamamının kaynakları ve tahriçleri yapılmış, metni ve senedi problemlili olanlar tespit edilmiştir. Bunların büyük çoğunluğu bizzat Hz. Peygamber'den duyduğu, gördüğü ya da onunla yaşadıklarından, bir kısmı da kendisine sorulan sorular veya açıklamalarından oluşmaktadır.⁷ Derlemelerde ayetlerin tefsiri ile ilgili rivayetlerde Aişe'nin ismi ön plandadır. Mesela, Buharî'nin *Sahîh*'nin tefsir bölümündeki 457 rivayetten 42'si Aişe'ye aittir ve bunlar 63 ayetle ilgilidir.⁸

1. Hz. Aişe'nin vahyin nüzulüne şahadeti

Hız. Aişe hicretin ikinci yılında Bedir Gazvesi'nden sonra evlendiği (kabulü)ne göre, yaklaşık sekiz yıl Hız. Peygamber'le birlikte ömür sürmüş, en çok sevdiği ve itibar ettiği eşi olması nedeniyle onunla daha fazla bir arada olma şansını yakalamıştır. Vahye şahadetini de bu yakınlığa borçludur. Bu sekiz yıl dinin hayata dönük yönünün Kur'an'da en fazla ele alındığı, Müslümanların iç ve dış ilişkilerinin en fazla hareketlendiği dönemdir. Bu dönemde o, ister hane-i saadette ister hac, umre ve seferde, Resulü Allah'ın yanı başından ayrılmamıştır. İşte bu sırada Kur'an'ın ne olduğunu ve nasıl bir fonksiyon icra ettiğini öğrenmiş, ayetler hakkında gözlemleri olmuştur. Bu cümleden olarak Kur'an vahyinin nasıl başladığını Aişe'den öğreniyoruz. Kendisinin olaya şahadeti olmamış, muhtemelen ya Hız. Peygamber'den bizzat sormuş ya da aile ortamında sohbetlerden ve çeşitli sorulara verilen cevaplardan öğrenmiştir:

Allah Rasulü Hirâ mağrasında bulunduğu bir sırada vahy geldi. Ona melek gelip, 'Oku' dedi, O da 'Ben okuma bilmem' cevabını verdi. Olayı Allah Rasulü şöyle anlattı: 'Melek beni alıp takatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra bıraktı ve "Oku" dedi, ben de "Ben okuma bilmem" dedim. O beni ikinci defa takatim kesilinceye kadar sıktı ve sonra yine "Oku" dedi, ben de yine "Ben okuma bilmem" dedim. Beni üçüncü defa sıktı ve beni bıraktıktan sonra şunu okudu: اقرأ باسم ربك الذي خلق. خلق الإنسان من علق. اقرأ وربك الأكرم. Bu ayetleri alan Allah'ın Rasulü, yüreği titreyerek, eşi Hatice'nin yanına geldi ve "Beni örtünüz, beni örtünüz" dedi, üzerini örttüler. Korkusu geçinci başına gelen olayı eşi Hatice'ye anlattı ve "Kendimden korkuyorum" dedi. Bunun üzerine eşi, "Asla, Allah'a yemin ederim ki, O seni hiç bir zaman utandırmaz. Sen akraba-

⁷ Suûd b. Abdullah el-Funeyysân, *Merviyâtü ümmi'l-mü'minîn Aişe fi't-tefsîr*, 1. baskı, Mektebetü't-Tevbe, Riyad 1413/1992, s. 19-476. Aişe'den gelen problemlili rivayetlerin nesih hakkında olması (Serpil Başar, *Kur'an'ın İlk Kadın Yorumcuları*, İstanbul 2011, s. 88-90) dikkat çekicidir.

⁸ Geissinger, "The Exegetical Traditions of 'Aisha: ...", p. 1.

nı gözetirsin, âciz olanların ağırlığını yüklenirsin, fakiri giydirebilir, misafiri ağır- lar, hak yolunda halka yardım edersin" dedi.⁹

Hız. Peygamber'in "Hanımlarımdan sadece Aişe'nin yanında vahiy in- di."¹⁰ sözü, bu olayın gözlenebilen yönünü tecrübe etmenin sadece ona nasip olduğunu anlatır.

Vahiy geldiği sırada nebinin girdiği halet-i ruhiyeye Aişe doğrudan şahit olmuş ve gördüklerini anlatmıştır. Örneğin İfk olayını temize çıkaran Nur su- resi 11-21. ayetlerin inişi sırasında Hız. Peygamber'in hâlet-i ruhiyesi ve kendi- sinin vahye konu olması onun ağzından şöyle nakledilir:

(Allah Rasulü babamın evinde bizi ziyaret etmişti, konuşuyorduk) Ben de- dim ki, 'Ben yaşı küçük bir kızım (...). Kur'an'dan çok şey de okumadım. Çok iyi biliyorum ki, sizler bu dedikoduyu duydunuz ve bu sizin gönlünüzde yer et- ti, belki de tasdik ettiniz. Şimdi ben size, 'kesinlikle bu işten uzağım, masumum' desem bana inanmayacaksınız. Demek ki, Allah benim masum olduğumu bilir- ken, size hakkımda duyduğunuz şeyi itiraf edecek olsam bana inanacaksınız.' Dönüp yatağıma yattım. Allah'ın beni aklayacağını ve suçsuzluğumu ortaya koyacağını biliyordum. Onun hakkımda ayet indirmesini de beklemiyordum, ancak Resulüllah'ın, Allah'ın beni aklayacağı bir rüya görmesini umuyordum. Resulüllah henüz yanımdan kalkmamış, evden kimse de dışarı çıkmamıştı ki, vahiy geldiğinde onda görünen hal tekrar belirdi; soğuk bir günde olmasına rağmen terlemeye, alından terler dökülmeye başladı. Allah, peygamberine vahyini inzal buyurdu. Allah'a yeminler olsun ki, temiz olduğumu bildiğim için bu durumdan endişelenmedim. Annemle babam ise Resulüllah'ın sıkıntısı de- vam ettikçe korkudan canları çıkacak gibiydi. Çünkü onlar, Allah'ın hakkımda insanların söylediği şeyin hakikat olduğunu bildirmesinden endişe ediyorlardı. Ben kendimin böyle bir günahı işlemediğimi bildiğimden gayet rahattım, hiç endişe duymadım. Resulüllah'ın üzerindeki ağır hal gitmeye başladığında gü- lümsüyordu. İlk söylediği sözü, 'Aişe! Allah seni temize çıkardı, suçsuzluğunu bildirdi' oldu. Sonra hakkımdaki ayetleri okudu.¹¹

Olgular, yaşananlar bir defa olup bitmemektedir. Hayat devam eder ve benzer olaylar her zaman tekrar edebilir. Kur'an'ın örnekleme kabilinden an- lattığı geçmişteki ya da vahiy dönemindeki olayların benzerleri, belki aynaları yaşanabilir. Yine insanlar, kendi hallerine uygun buldukları ayetleri dile geti- rerek vahiy-yaşanan hal arasında ilgi kurabilir. Olgu-vahiy ilişkisi böyle bir şeydir. Aişe'nin başından geçen bu hadise bunun güzel bir örneğidir. Aişe,

⁹ Buhârî, Bedü'l-vahy, 3.

¹⁰ Zerkeşî, Hız. Aişe'nin Sahabeye Yöneltiliği Eleştiriler, s. 185.

¹¹ Ebu'l-Hasan el-Vâhidî en-Nisâbü'rî, *Esbâbu'n-nüzûl*, Beyrut ty., s. 182-186; Bedreddin Çetiner, *Fâtî- ha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl: Kur'an Ayetlerinin İnş Sebepleri*, İstanbul 2002, II,638-647.

kendisine atılan iftirayı duyduğunda çok üzölmüş, ağlamış, günlerce eve kapanmıştır. Durumunu, "Allah'a yemin olsun ki, bana ve size, Yusuf'un babasından başka misal bulamıyorum." cümlesiyle dile getirmiş ve Yusuf suresinin 15. ayetini okumuştur: "Artık bana güzelce bir sabır gerekir. Anlattıklarınıza karşı sığınılacak sadece Allah'tır."¹² Aişe'nin kendi durumunu dile getirmeye uygun bulduğu bu ayeti okuması, Kur'an'dan haberdar olmasına ilginç bir örnektir.

Vahyin inişine şehadet örneklerinden birisi de Mücadele suresi 1-4. ayetlerinin iniş sırasında gördükleridir. Aişe, kendi odasında Resulüllah'ın saçını yıkarken Havle bt. Salebe geldi, kocasının kendisine zıhar yaptığı şikayetinde bulundu ve durumu çözmesini istedi. Aişe, saçını yıkamaya devam ederken Resulüllah, "Benim tek bildiğim senin ona haram olmandır." dedi. Kadın şikayetini Allah'a arz ettiğini üstüne basa basa söyledi. Aişe, Resulüllah'ın yüz renginin ve şeklinin değiştiğini fark edince kadına geri çekilmesini söyledi. Vahiy bitince Allah elçisi kadına "Git, kocanı bana getir" dedi, adam gelince de Mücadele suresinin ilk dört ayetini okuyarak bu konudaki hükmü kendisine tebliğ etti. Aişe olaya şahit olduğu için "Resulüllah'a kocasını şikayet eden kadının söylediklerini işittiğim için Allah'a hamdolsun" demiştir.¹³

Kur'an ve tefsir hakkında sahabeden aktarılan bilgiler tedvin edilirken bazı bilgiler ve şahit olmadığı hadiseler Aişe'ye nisbet edilmiş ya da isimler karıştırılmış olabilir. Şu örnekte bu durum açıktır: İbn Ömer, "Hz. Peygamber Bedir'de (müşrik ölülerinin gömüldüğü) çukurun başında durup 'Rabbimizin size vadettiği şeyin gerçek olduğunu gördünüz mü?' dedikten sonra 'Onlar şimdi benim dediklerimi işitiyorlar' buyurdu." demiştir. Bu sözler Aişe'ye haber verilince o da "Resulüllah, 'Onlar şimdi benim söylediklerimin hak olduğunu biliyorlar' söylemiştir" şeklinde düzeltmiştir. Bu açıklamasına delil de "...Sen, kabirde bulunanlara işittirecek değilsin."¹⁴ ayetini göstermiştir.¹⁵ Endülüslü hadis ve tefsir alimi Süheylî (ö. 581) Aişe'nin bu sözünde isabet etmediğini belirtmiştir ve onu ayetin vahyine şehadeti noktasında eleştirmiştir: "Aişe orada bulunmamıştı. Başkaları ise orada buldukları için Hz. Peygamber'in lafzını daha iyi bellemiştir. Nitekim onlar, 'Ey Allah'ın Resulü! Kokmuş kokuşmuş bir cesetlere mi sesleniyorsun?' deyince o, 'Siz benim dediklerimi onlardan daha iyi işitemezsiniz.' cevabını vermiştir."¹⁶

¹² Buhârî, Megazi, 101.

¹³ Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 231-232; Çetiner, *Fâtîha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*, II,853-855.

¹⁴ 35 Fâtr 22.

¹⁵ Buhârî, *Megâzî*, 8; Zerkeşî, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, s. 45.

¹⁶ Zerkeşî, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, s. 45.

Bir de onun adına, sebab-i nüzul ve iniş yeri ile ilgili doğru olmayan malumatlar verilmiştir. Suyûtî, Ebu Ümâme'den aktardığı bir rivayete göre, Hz. Peygamber, Aişe'ye "Ne var ne yok infak et" demiş, o da "O zaman hiçbir şeyimiz kalmaz" deyince İsrâ suresi 29. ayet inmiştir. Rivayeti aktaran Suyûtî "Buna göre ayet Medine'de inmiştir" diye ilave etmeyi unutmaz.¹⁷ İlgili bütün rivayetleri toplayan Çetiner, ulemanın ittifakıyla surenin tamamının Mekke'de indiğini anlatmış, bazı ayetlerin Medine'de indiğini de belirtmiş, bunlar arasında 29. ayeti saymamıştır. Fakat yeri geldiğinde Suyûtî'nin rivayetini de aktararak çelişkili durumu sergilemiştir.¹⁸ Vâhidî ise böyle bir rivayete yer vermemiştir. Bu durumda Aişe'nin ayetin nüzulüne şahadet ve sebab-i nüzulünü bilmesi mümkün değildir. Olsa olsa Hz. Peygamber, Aişe'den böyle bir istekte bulunmuş aldığı cevap üzerine de bu ayeti okumuş olabilir.

Yukarıda anlatılan örnekler bağlamında şu değerlendirmeyi yapabiliriz: Vahiy, peygamberlerin yaşadığı çok özel tecrübelerdir. Onlardan başkası bu tecrübeyi aynen yaşayamaz, sadece vahyin inişi esnasında dışa yansıyan tarafına muttali olabilir. Hz. Muhammed kendisinden başka insan/ların olduğu ortamlarda vahiy almıştır. Bu duruma en fazla şahit olan belki de Hz. Aişe'dir. Onun vasıtasıyla vahiy olayının nasıl cereyan ettiğine dair bazı bilgiler buluyor, vahiy vakiasını tasvir ederken az da olsa bu gözlemlerden istifade ediyoruz.

2. Vahyin Hz. Aişe hakkında konuşması: Vahiy-olgu ilişkisi

Vahiy, bir sebep üzerine indiğinde, olaya konu olan kişi ya da kişiler hakkında konuşmuş, böylece o kişi Kur'an'ın konusu haline gelmiştir. Vahye konu olmak, vakıalar veya kişiler hakkında ayetlerin inmesi, vahyin olayın seyrine müdahil olması, olay veya kişi hakkında yorum yapması ya da hüküm vermesi demektir. Doğrudan böyle bir ilgi kurulamayan ayetler ise genel olgu üzerine inmiştir. Bu durumu ifade etmek için *vahiy-olgu/vakua ilişkisi* kavramını kullanıyoruz. Aişe'nin yaşadığı olaylar, nihayetinde şahsa özel kalmamış, o dönemdeki olay ve olgularla doğrudan ilişkili hale gelmiştir. Bu nedenle onun veya başka bir şahsın vahye konu olması, sebab-i nüzulden daha geniş bir şeydir.

Sahabe, vahye şahadetleri yanında onun inişine sebep veya konu olmaları bakımından özel bir yere sahiptir. Meseleyi Aişe özelinde ele aldığımızda bu çerçevedeki ayetler, *onun vesilesiyle inenler* ve *ona hitap edenler* şeklinde iki kısma ayrılabilir. Şu anlatı ile başlayabiliriz: Ölümüne yakın sıralarda Aişe'yi ziyaret eden İbn Abbas ona şu meyanda şeyler söyledi: 'Sen nebinin en sevgili

¹⁷ Celâleddîn es-Suyûtî, *Lübâbu'n-nukûl fi Esbâbi'n-nüzûl*, Beyrut 1422/2002, s. 161.

¹⁸ Çetiner, *Fâtîha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl*, II,558-561.

hanımıydın. Senin vesilenle teyemmüm ayeti nazil oldu. Senin sayesinde nazil olan ayetleri müminler sabah akşam mescitlerde okuyorlar.’ Bunun üzerine Aişe, “İbn Abbas! Beni böyle övme. Yemin ederim ki, unutulmuş birisi olmak isterdim.” diye uyarıda bulundu.¹⁹

Vahyin sözlü iletişim vasatında hatip-muhatap, karşılıklı mükaleme, soru-cevap gibi aktif iletişim şekilleri vardır. Bunların hepsi de yaşanan gerçek olaylarla çevrelenmiştir. Geçmişten verilen kıssa örnekleri bile halin muktezasına göre seçilmiştir. Buna göre vahiy öncelikle hal ile ilgilenmekte, yönlendirme, bilgi verme veya mesajlar ona göre sunulmaktadır. Şu halde vahiy ile doğrudan muhataplar arasında yönlendirme, bilgilendirme, hüküm verme, mesaj verme, soru/sorun çözme ilişkisi vardır. Vahiy, dolaylı muhataplara da öncelikle mesaj vermekte, bilgi ve yönlendirmeler yapmaktadır. Örneğin içinde Aişe’nin de yer aldığı Peygamber hanımlarını *ümmü’l-mü’minîn*²⁰ diye tanımlaması, doğrudan aynı ortamları paylaşan bütün insanlara bir uyarı, bu hanımlarla ilişkileri sınırlama ve onlarla ilişkilere dair bir hüküm koymadır. Onlar hayatta olduğu sürece bu tanımlama aktif değer taşır, vefatlarından sonra ise inananlar ‘müminlerin annesi’ tanımından mesaj alır ve onlara saygı nişanesi olarak onu kullanırlar. Yine Ahzâb 53-54. ayetlerde bu tanımlamaya dayalı olarak müminlerin peygamber odalarına girme adâbını, girerlerse titiz davranmaları gerektiğini öğretmekte, peygamber eşleri ile evlenmelerini ebediyen yasaklamaktadır. Zihar hadisesinde mevcut bir soruna vahyin doğrudan müdahil olması ve hüküm koyması da böyledir. İlginç bir konu da yine ev hali ile ilgili olan şu sebab-i nüzuldür: Aişe’nin anlattığına göre, Havle bt. Hakim Hz. Peygamber’e kendisiyle evlenmesi teklifinde bulunmuş, Aişe de “Kadın kısmı evlenme teklifi yapmaktan sıkılmaz” diyerek memnuniyetsizliğini, kıskançlığını ve belki de toyluğunu dile getirmişti. Bu sıralarda Ahzâb 51. ayet indiğini duyunca da eşine, “Resulü Allah! Bakıyorum da Rabbin seni memnun kılmada gecikmiyor.” diyerek biraz da tavrını cesurca devam ettirmiştir.²¹

Ahzâb suresinde ‘peygamber hanımları’na ‘ümmü’l-mü’minîn’ payesi verilmesinin ardından 28-34. ayetlerde ya Hz. Peygamber’le birlikte yaşamaları ya da boşanabileceklerini (*tahyîr*), fahşaya düşmemeleri, edalı-cilveli konuşmamaları, evde oturmaları gibi hususlarda uyarılması, bu vesileyle kendilerine özel hitab edilmesi, vahyin onları terbiye etmesi, nerede ve nasıl durmaları hususunda bilgilendirmesi anlamına gelir. ‘Peygamber eşi’ olması hase-

¹⁹ Ömer Rıza Kehhâle, *A'l'âmu'n-nisâ*, Beyrut, ty., III,124.

²⁰ 33 Ahzâb 6.

²¹ İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, tah.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire 1422/2001, XIX,141-142.

biyle, elbette bu ayetler doğrudan Hz. Aişe'yi ilgilendirmekte, hitap doğrudan ona da yapılmaktadır.

Bilindiği üzere Medine'deki ilk yıllarda Müslümanlar yokluk içinde yaşadılar. Zamanla zenginleştiler, özellikle Hayber'in fethinden sonra oldukça rahat bir yaşam seviyesine ulaştılar. Resulüallah'ın hanımları da bu varlıklı durumdan istifade etmeyi istedi. O da bu istekten dolayı biraz incindi ve bir odaya çekildi. 29 gün hanımları ile görüşmeyince münafıklar, Hz. Peygamber'in hanımlarını boşadığı dedikodusunu yaymaya başladı. Hz. Ömer onun yanına giderek durumu sordu, o da hiçbir hanımını boşamadığını söyledi. Ahzâb suresi 28-31. ayetleri gelince Aişe'den başlamak üzere hanımlarına kendisi ile kalıp kalmayacaklarını sordu, hepsi de onunla kalmayı kabul etti.²² Bununla da bitmedi surenin 50-52. ayetlerinde Peygamber ile hanımlarının ilişkisi, onların davranış ve tutumlarına dair bazı kurallar getirildi.

Hz. Aişe, ahkam ayetlerine de konu olmuştur. Zâtürrikâ seferinde onun kaybettiği gerdanlığın bulunması için epey zaman harcadı, sabah namazı vakti daralmıştı, abdest için su bulunamadı, bunun üzerine teyemmüm ayeti²³ nazil oldu. Bilindiği gibi teyemmüm ve ifk olayı ile ilgili ayetler, Aişe'nin gerdanlığını düşürmesi bağlamında inmiştir. Fakat burada belirsiz olan husus, her iki olayın ne zaman veya hangi sefer sırasında meydana geldiğidir. Kesine yakın husus şudur ki, her iki olay ve onlara ilişkin ayetler hicri 6. yıldan önce inmiştir.²⁴ Yukarıda da bahsedildiği gibi Nur suresi 11-21 ayetler ifk hadisesi üzerine inmiştir. Bu olayın cereyan ettiği Beni Mustalik gazvesi, h. 5-6. yılda gerçekleşmiştir. Ayetler inip Aişe'nin temiz olduğu ortaya çıkınca herkes rahat bir nefes almıştı. Baba Ebu Bekir ve anne Ümmü Ruman, ona, 'gidip peygambere teşekkür etmesini' söylediler. Fakat o, "Hayır! Vallâhi gitmem! Ben yalnızca suçsuz olduğumu ortaya çıkaran Allah'a teşekkür ederim." dedi.²⁵

İçinde Aişe'nin de bulunduğu karı-koca ya da hanımlarla ilgili birçok hadisenin ayetlere konu olduğunu biliyoruz. Tahrim suresi 1-5. ayetlerin nüzul sebebi vesilesiyle Aişe yine gündeme gelmiştir. Kayıtlara göre Hz. Peygamber'in Hafsa'nın yanında fazla kalmasını ve orada bal şerbeti içmesini kıskanan Aişe, Sevde ve Safiye ile işbirliği yaparak bunu Hz. Peygamber'in

²² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIX,84 vd.

²³ 4 Nisâ 43. Mâide suresi 6. ayetin bu sırada nazil olduğu söylene de Nisâ suresi daha doğrudur. Rivayetlerin derli toplu bir değerlendirmesi için bkz.: Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, I,217-19, 297-98.

²⁴ Konuyla ilgili rivayetlerin ve farklı görüşlerin mukayese ve değerlendirmesi için bkz.: Ömer Faruk Yıldırım, "Teyemmüm Kıssasının Tarihi ve Ayetinin Sebeb-i Nüzûlü Üzerine -Hz. Aişe'nin Gerdanlığını Düşürmesinin Mükerrerliği Bağlamında-", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, cilt VIII, sayı 2, yıl 2010, ss. 107-127.

²⁵ Buhârî, Şehadet, 15, Megazi 101; Müslim, Tevbe, 10; Mustafa Fayda, "İfk Hadisesi", *DİA*, 2000, c. 21, s. 508.

yüzüne vurmak istedi. Plana göre o yanlarına gelince ağzının kötü koktuğunu söyleyeceklerdi. Gerçekten de o yanlarına gelince de ne içtiğini sordular, o da bal şerbeti içtiğini söyleyince, “Demek arılar onun balını urfut ağacından almışlar.” dedi (urfut kötü kokulu bir ağaçtır). O da bir daha bal yememe kararı aldı. Ayetler Peygamber’in bu kararını kınamak için indi.²⁶ Bu ayetlerin başka nüzul sebepleri nakledilir. Biraz da mizansene benzeyen rivayetlerden birine göre de Hz. Peygamber, Aişe’nin yanında kalacağı bir akşam Mariye’nin yanında kaldı. Hafsa bu durumu öğrenince Peygamber ona, “Bunu kimseye söyleme, Mariye’yi kendime haram kıldım. Sana bir müjde vereceğim: Ebu Bekr ve Ömer benden sonra ümmetimin yönetimine gelecekler” dedi. Hafsa da bu haberi gidip kendisiyle yardımlaştığı Aişe’ye söyledi.²⁷ Sonrası malumdur. Tahrim suresi 3-5. ayetleri ile ilgili şu bilgiyi aktararak kapalım: İbn Abbas, vahyin son zamanlarına yetiştiği ve o sırada çocuk denecek yaşta olduğu için bilmediği çok şey vardı. Ancak öğrenmeye merak hissi, bu açığını kapatmayı sağlamıştı. Bir yıl gibi uzun süre, Tahrim suresinde bahsedilen ve Peygamber’e karşı birbirini destekleyen iki kadının kim olduğunu öğrenmek için Ömer b. Hattab’a sormak istemiş ancak ondan çekindiği için sorma cesareti gösterememiş sonunda sorarak bu iki kadının Hafsa ve Aişe olduğunu öğrenmiştir.²⁸

Tahrim suresi ile ilgili anlatılarda Aişe hep vardır. Bu da onun kendisi yüzünden Hz. Peygamber’in itaba maruz kaldığı birisi olarak Kur’an vahyinin nüzulünde yer aldığını gösterir. İşte burada tam bir insani ilişkiler ağı ortaya çıkar. Karizmatik şahsiyetler, aynı zamanda her hangi normal bir insan gibi günlük hayatın akışı içindedirler. İster bal şerbeti meselesi olsun ister başkası, bir peygamber ve fakat bir insan olan Hz. Muhammed’in insanî ilişkileri, özelde karı-koca yaşamı vahye konu olmuştur.

Hz. Peygamber’in nübüvveti süresince kadının konumuna dair önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu durum siyasal alanda da tezahür etmiştir. Örneğin; Mümtetine 12. ayeti geldiği zaman Hz. Peygamber, kadınlardan da biat almıştır. Bu durum dinin kadına yeni bir değer ve rol biçtiği anlamına geldiği gibi aynı zamanda kadının, toplum hayatından tecrid edilemeyeceğini de ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber’in eşleri dahil birçok kadın, vahiy döneminde ve Peygamber’in vefatından sonra hayatın içindeydi. Bu aktiviteye dinî, ilmi, sosyal, siyasi her türlü davranış dahildir.²⁹

²⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX0,83-87.

²⁷ Cârullâh ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* Beyrut 1947, IV,562.

²⁸ Buhârî, *Kitâbu't-tefsîr*, Tahrim 6, VI,69; Müslim, *Kitâbu't-talâk*, II,1108 (no: 1479).

²⁹ Yunus Vehbi Yavuz, *Kur'an'da Kadın Hak ve Özgürlüğü*, İstanbul 1999, s. 166-170.

3. Hz. Aişe'nin vahiy veya Kur'an hakkında konuşması:

Tefsir-olgu ilişkisi

a. Vahye, ayetlere ve ortama dair bilgiler vermesi

İslam'ın pratik ve entelektüel boyutu, toplumsal bir hafıza olarak sahabe tarafından sonraki nesillere aktarılmıştır. Bu çerçevede tefsir ilminin temellerinin atılmasında ve onun işine yarayacak malzemenin muhafazası ve aktarılmasında taşıyıcı unsur sahabedir. Elbette bu büyük vakıanın gerçekleşmesi belli şahıslar aracılığıyla gerçekleşmemiş, bütün sahabilerin çorbada tuzu babından az ya da çok katkısı ile gerçekleşmiştir. Her ne kadar tefsir tarihi kaynaklarında kendilerinden pek bahsedilmese de bu aktarım olayında kadın sahabilerin rolü inkar edilemez. Başta Aişe ve Ümmü Seleme olmak üzere birçok kadın sahabe³⁰ tefsire katkıda bulunmuş, en çok da sebe-i nüzul ve nüzul ortamını anlamaya yardımcı bilgiler aktarmışlardır.³¹ Ne yazık ki Davûdî'nin *Tabakâtu'l-müfessirîn* gibi klasik, Ö. N. Bilmen'in *Büyük Tefsir Tarihi* gibi çağdaş tefsir tarihi kaynaklarında Aişe'ye yer verilmez. Halbuki hane-i saadette ömür sürmüş bir insanın (ve diğer Peygamber hanımlarının) Kur'an'ın nüzulü ve ayetlerin manasına dair söylediklerini görmemek muhaldir. Aişe'nin tefsire dair birikimi, küçük yaşından itibaren Kur'an'ı ezberlemesi ve kırâat tarzını öğrenmesiyle başlar. Ayetlerin nüzul sebebi ve ortamları ile delaletleri hakkındaki bilgisi doğrudan bireysel tecrübesine dayanır. Bu vasfı, onu, ahkam istinbatını en iyi bilenlerden ve bunu doğrudan yapan birisi olmasını sağlamıştır.³²

Bu başlık altında anlatılanlar, Aişe'nin vahyin kesilmesinden sonraki hayatını, diğer bir ifadeyle olgu-tefsir ilişkisi devrini kapsamaktadır. Onun tefsir ilmine katkısından bahsedecek, fakat nasıl tefsir yaptığı, hangi enstrümanları kullandığı gibi hususlara girmeyeceğiz. Bahse konu katkısı gördüklerini, duyduklarını ve bildiklerini anlatması, ayetler üzerine açıklamalar yapması, nüzul ortamını ve nüzul sırasındaki gelişmeleri tasvir etmesinden ibarettir. Bu bilgileri ondan alan ve sonrakilere aktaranlar Ebu'l-Âliye er-Riyâhî (ö. 90/709), Hasan Basrî (ö. 110/728), Said b. Müseyyeb (ö. 91/709), Süleyman b. Yesar (ö. 107/725), Ata b. Ebi Rabah (ö. 115/733), Alkame b. Kays el-Kûfî (ö. 62/682),

³⁰ Hz. Aişe'nin (ve diğer hanım sahabilerin) tefsir ilmi sahasında değerlendirilebilecek rivayetleri, ulumu'l-Kur'an ve tefsire katkısı için bkz.: Funeysân, *a.g.e.*, s. 19 vd.; Başar, *Kur'an'ın İlk Kadın Yorumcuları*, s. 29 vd.; Hatice Görmez, *Hz. Aişe'nin Tefsir Rivayetleri* (y. lisans tezi), Ankara Ü. SBE, Ankara 2006; Mahmud Süleyman Ali, *Ümmü'l-mü'minin Âişe ve merviyâtuhâ fi't-tefsîr mine'l-Kütübi's-sitteti ve Tefsiri'l-imam et-Taberî, c. I-II* (y.lisans tezi), Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1410; Abdullah Ebu's-suud Bedr, *Tefsîru Ummi'l-mü'minin Âişe*, Kahire, 1416/1996; Aydar, *Hanım Müfessirler*, s. 57 vd.; Öztürk, *Hz. Aişe ve Tefsir İlmindeki Yeri*; Sevgi Tütü, *Taberî'de Hz. Aişe'den Yapılan Rivayetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi* (y. lisans tezi), Dokuz Eylül Ü. SBE, İzmir 1999.

³¹ Başar, *Kur'an'ın İlk Kadın Yorumcuları*, s. 84, 219-20.

³² Funeysân, *Merviyâtu ümmi'l-mü'minin Âişe fi't-tefsîr*, s. 333.

Mesrûk b. el-Ecda' el-Hemdânî el-Kûfî (ö. 63/683), İbrâhim b. Yezîd en-Nehâî (ö. 95/714), Âmir Şa'bî (ö. 104/722) gibi önde gelen tabiin alimleri ve isimleri anılmayan bir çok kadındır. Örneğin Mesrûk (künyesi Ebu Aişe), Medine'ye gelmiş, Hz. Aişe ile defalarca görüşmüş, o da onu çocuğu gibi sevmiş, "Sen benim çocuklarımdan birisin.", "Ben senin annenim sen de benim çocuğum-sun." demiştir. O da bu hanıma duyduğu sevgi ve saygının bir nişanesi olarak kızına Aişe ismini vermiştir. Atâ, karısı hayız gören erkeğe neyin haram olduğunu Aişe'ye sormuş o da 'cinsel ilişki' cevabını vermiştir.³³ Hemen belirtelim ki, hayızlı iken kocaya haram olanın (Bakara 222) sınırını soran başka kimsele-re de "Birleşme hariç her şey helaldir." şeklindeki açıklaması,³⁴ kendisi bu bilginin kaynağını söylemese de anlıyoruz ki, Hz. Peygamber'in evinde karı-koca iken öğrendiklerine dayanır, başka kaynak mümkün değildir. Yeri gelmişken onun bu dönemdeki durumu ile ilgili şu tespitleri paylaşalım:

Aişe, Muhammed'e inen vahiyleri, özellikle de evi ile ilgili olanları iyi biliyordu. Bununla birlikte onun, peygamber hayatta iken ona inen bütün vahiyleri -yani bütün Kur'an'ı- ezberleme isteği, Aişe'nin dini ve entelektüel seviyesine katkı yapan sonraki girişimlerine eklenen bir çabadır. Her ne kadar kendisinin dediği üzere okumayı biliyordu ise de hayatında yazmayı öğrenmedi. Hayatında iken Kur'an metninin bir kısmını sınırlı bir şekilde bildiğine dair bizzat kendisinden gelen bazı rivayetler vardır. Kendisi ve genç Safvan hakkındaki skandal hikaye ile ilgili olarak Kur'an ayetini nasıl yanlış alıntıldığını anlatmış ve Kur'an okuma yazma bilmediği henüz genç bir kız iken unutmaması sebebiyle yaptığı yanlış bir açıklamasını da eklemiştir. Yine o, metni ezberlemeden, vahyin getirdiği düzenlemeleri nasıl dikkatli bir şekilde takip ettiklerini anlatır.³⁵

Ondan gelen bilgileri müfessirler eserlerinde kayd altında almıştır. Başta Mukâtil, Taberî, İbn Ebî Hâtim olmak üzere Zemahşerî, İbn Kesir, Fahreddin Râzî, Elmalılı gibi neredeyse tamamı ona müracaat etmiştir. Mesela *ru'yetullâh*, kadınlarla ilgili hükümler gibi mevzularda Aişe rivayetlerini kullanmayan müfessir yok gibidir.

Bu kısma dahil olabilecek bazı rivayetleri yukarıda aktardık ve tahliller yaptık, meseleyi daha iyi aydınlatabilmek için örnekler üzerinden devam ede-

³³ İbn Sa'd, *Kitâbu Tabakâti'l-Kübrâ*, VIII,197; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, tah.: İbrahim ez-Zeybek, Adil Mürşid, Beyrut 1417/1996, IV/59-60; Ebu Nuaym İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve Tabakâtu'l-asfiyâ*, Beyrut 1409/1988, II,95-96; Şemsuddin ez-Zehebî, *Siyeru E'lâmi'n-nübelâ*, tahkik: Şuayb Arnaud, Me'mûn es-Sâğırî, Beyrut 1401/1981, IV,63-69; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III,725-726 (2 Bakara 222. ayetin tefsiri); Pınar Uslan, *Hz. Aişe'nin Bayan Öğrencileri* (y.lisans tezi), Dokuz E. SBE, İzmir 2003.

³⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III,725-726.

³⁵ Nabia Abbott, *Aishah -The Beloved of Mohammad*, London 1985, s. 204.

lim. Âişe'nin Hz. Peygamber'den yaptığı nakiller, tefsirlerde ve hadis kitaplarında çokça yer almıştır. Asıl üzerinde durulması gereken, onun kendi görüşü ve aklî yetisi ile ayetlerin manasını ve hükmünü açıklaması, yanlış yorumları düzeltmesi veya eleştirilmesi, Kur'an'a arzı, Kur'an kelimelerini okuyuşu (kıraat), kendine özel Mushaf yazdırması, sorulara cevap vermesidir. Bilindiği gibi o, Medine devrinde inen ayetlerin nüzul sebeplerini, delaletlerini ve maksatlarını, ahkâmın nasıl uygulanacağını iyi bilmesi ile maruftu.

Âişe, Rasûlullah'ın tüm Kur'an'ı tefsir etmeyerek içtihadî alana geniş bir yer bıraktığını savunuyor ve şöyle diyordu: "Allah elçisi, Cebrail'in kendisine öğrettiği sayısı belli olan ayetlerin dışında tefsir yapmadı."³⁶ Tefsirin Cebrail tarafından öğretildiğini kabul etmesek de bu açıklamada başka bir husus vardır: Tüm Kur'an'ın Hz. Muhammed tarafından tefsir edilmedi ise sonrakilerin onu tefsir etmesi gerektiği dile getirilmiştir. Çünkü bilginler, tefsir aracılığı ile toplumun din algısı ve yapılanmasına katkıda bulunmaktadır.

Âişe'nin ayetlerin tedricîliği bağlamında şarap ve içkinin haram kılınına dair gözlemini aktarmıştık. Nüzul ortamı ve nüzul sebebi ile ilgili bilgilerine gelince, Mücadele suresinin 5. ayetinin nüzul sebebi ondan rivayetle şöyle anlatır: Hz. Peygamber'i hakaret kelimeleriyle selamlayan bazı Yahudiler'e Âişe aynı kelimelerle mukabelede bulununca Hz. Peygamber, "Âişe sus! Allah hem kötü sözü hem de kötü söz söylemeyi sevmez" diyerek kendisini uyarılmış, ayet bu olay üzerine inmiştir.³⁷ Maide suresi hakkında da şöyle demiştir: "Bu sure en son nâzil olan sûredir. Onda helal bulduğunuzu helal kabul edin, haram bulduğunuzu da haram sayın."³⁸ Bu iki nüzul olayına Âişe'nin şahit olması mümkündür. Fakat Mekke devrinde inen ayetler hakkındaki sözleri tahlile muhtaçtır. Buna misal şu anlatıdır: Ebu Hureyre, Hz. Peygamber'den, "Allah yolunda (basit) bir kırbaç vermem benim için bir veled-i zina azat etmekten daha sevimsizdir." diye bir söz aktarmıştır. Âişe bunu duyunca şöyle demiştir:

Allah Ebu Hureyre'ye rahmet eylesin, hem yanlış işitmiş hem de yanlış nakletmiştir. "O, sarp yokuşa (*akabe*) girmeyi göze alamadı. Sarp yokuşun ne olduğunu sana kim bildirecek! O köle azat etmektir."³⁹ ayeti inince, sahabe Allah elçisine şöyle dedi: "Allah'ın Resulü! Bizim azat edeceğimiz kölelerimiz yok. Bizim hizmet eden, işlerimize koşturan siyah cariyelerimiz var. Onlara emretsek de zina etseler ve çocuk doğursalar, biz de onları azat etsek. Ne dersiniz?" Resulüllah bunun üzerine bu sözü söylemiştir.⁴⁰

³⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I,62. Taberî'ye göre bu haberin senedi sağlam değildir.

³⁷ Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 233.

³⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, VI,188.

³⁹ Beled, 90/11-13.

⁴⁰ Funeysân, *a.g.e.*, s. 448-449; Zerkeşî, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yöneltilmiş Eleştiriler*, s. 43.

Burada dikkat çeken nokta Aişe'nin, kendisinden yaşça büyük ve muhtemelen ilgili ayetin nüzul ortamına şahit olmuş bir sahabeyi eleştirmesi, bu vesileyle de hem ayetin nüzul ortamını hem de hadisin sebab-i vürudunu açıklamasıdır. Bilindiği üzere bu sure Mekki'dir, Aişe ise bu olayın içinde değildir. Anlaşılan odur ki o, olayın bağlamını ve sebab-i nüzulünü sahabeden ya da doğrudan Hz. Peygamber'den öğrenmiştir. Benzer şekilde bir kelimenin ya da ifadenin anlamını veya ne kastedildiğine dair ondan en çok aktaranlardan birisi Hz. Aişe'dir. Onun aktardığına göre Resulullah, İsrailoğulları'na gönderilen *tufân* ile *ölümün* kastedildiğini, *ricz* (الرِّجْزُ) kelimesinin de *azap* (7 Arâf 133, 134) manasına geldiğini bildirmiştir.⁴¹

Vahyin meydana gelen olaylarla birlikte seyrine dair Aişe'nin gözlemini şu olay güzelce gösterir: Hz. Peygamber'in aile hayatı ve evlilikleri ile ilgili en tartışmalı konulardan birisi, Zeyd'in boşadığı hanımı Zeynep ile evliliğidir. Zeyd, Hatice'nin evlenirken Hz. Peygamber'e hediye ettiği köledir. Daha sonra onu azat ederek evlatlık edinmiş, vakti gelince de halasının kızı Zeynep'le evlendirmiş, ancak bu evlilik yürümemiş ve boşanmışlardır. O zamana kadar Cahiliye örfünde evlatlıklar öz oğul gibi kabul ediliyor, evlat edinen adamın oğlu olarak anılıyor ve onların boşadığı kadınlarla üvey babaları evlilik yapmıyordu. Hz. Peygamber vahyin yönlendirmesi ile bu cahili adeti yıkmak için Zeynep'le evlendi, ancak kendini bilmez bazı kimseler, onu kınamak için, 'oğulluğunun boşadığı ile evlendi' diye dedikodu etmeye başladı. Bunun üzerine Ahzap suresinin 1-6. ve 37-44. ayetler nazil oldu. 37. ayet şöyledir:

Hani sen Allah'ın kendisine nimet verdiği, senin de iyilikte bulunduğun kimseye, 'Eşini nikâhında tut ve Allah'tan sakın' diyordun. İçinde, Allah'ın ortaya çıkaracağı bir şeyi gizliyor ve insanlardan çekiniyordun. Oysa kendisinden çekinmene Allah daha layıktı. Zeyd, eşinden yana isteğini yerine getirince (boşayınca), onu seninle evlendirdik ki, eşlerinden yana isteklerini yerine getirdiklerinde (boşadıklarında), evlatlıklarının eşleriyle evlenmeleri konusunda mü'minlere bir zorluk olmasın. Allah'ın emri mutlaka yerine getirilmiştir.

Meşhur tefsirler ve hadis mecmualarında yer alan rivayete göre Aişe, konuyu, ilgili ayetleri ve sebab-i nüzullerini şöyle açıklamıştır:

Eğer Allah Rasulü, vahiyden bir şey gizleyecek olsaydı, bu ayeti (37. ayet) gizlerdi. Buradaki, 'Allah'ın kendisine verdiği nimet', İslam; '(Resulullah'ın) yaptığı iyilik' de onu azat etmesidir. Resulullah, onunla (Zeynep) evlenince, insanlar, 'evlatlığının helallığı ile evleniyor' diye konuşmaya başladı. Bunun üzerine Allah, 'Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir. Fakat o, Allah'ın Resulü ve nebîlerin sonuncusudur' ayetini (40. ayet) indirdi.

⁴¹ Funeysân, *Merviyâtu ümmi'l-mü'minîn Aişe fi't-tefsîr*, s. 196-97.

Resulüllah, Zeyd'i çocukken evlatlık almıştı, yetişkin bir erkek olana kadar da yanında kaldı. İnsanlar ona, 'Muhammed'in oğlu Zeyd' diyorlardı. Allah da (evlatlıkların gerçek oğul olmadığını bildirmek için), 'Onları babalarına nispet ederek çağırın' ayetini (5. ayet) indirdi.⁴²

Cahiliyeden İslam'a geçişte toplumun Müslümanlaşma sürecinde Kur'an'ın mana ve mefhumu önceliklidir. Aişe kendi payına düştüğü kadarıyla bu sürece katkıda bulunan bir şahsiyettir. Kocaları ölen hanımların yas süresince yapması gerekenleri şöyle sıralar: İddet (dört ay on gün) tamamlanuncaya kadar bekler, renkli elbise giymez, gözlerine sürme çekmez, ziynet eşyası takmaz, sırf beyaz ya da siyah giymez.⁴³ O, erkekler için de benzer tavsiye ve yönlendirmede bulunmuştur. Geçiş sürecinde ibadetlerdeki düzenlemeler hakkında da ondan bilgi alabiliyoruz. İslam'dan önce hac ibadetinin varlığı ve şekli, İslam'ın getirdiği düzenleme ve ayetlerin geliş sebebini açıklaması sadedinde Aişe şunu anlatmıştır: "Kureyş ve onun dinini benimseyen (kabile)ler, Müzdelife'de vakfe yapıyorlar ve buna da *hums* diyorlardı. Diğer Araplar ise Arafat'ta vakfe yapıyorlardı. İslam geldi, Allah nebisine, "Sonra insanların akın ettiği yerden siz de akın edin" ayeti ile Arafat'a gelip vakfe yapmasını, sonra oradan devam etmesini emretti.⁴⁴

Aişe'nin bildirdiğine göre, "Cahiliye döneminde Kureyş Aşure orucu tutardı. Resulüllah da tutardı. Medine'ye gelince devam etti, tutulmasını istedi. Ramazan orucu farz olunca (Bakara 183) terk etti. Böylece dileyen Aşure orucu tuttu dileyen tutmadı."⁴⁵ Aslında o, Cahiliye döneminde güzel bir adetin var olduğunu, fakat farz orucun gelmesi ile Müslümanların Aşure'yi terkettiğini bildirmiştir. Burada neshten de bahsetmemiştir. Ancak bu gelişmeyi de neshe katanlar olmuştur, böylece Cahili adetleri de neshe konu olarak ilave etmişlerdir. Fakat Cahiliye adetlerinin kaldırılmasının bir nesh değil, tamamıyla yeni bir anlayış ile kurulmaya çalışılan hayatın, var olan eski sistemi kökten reddi, iyi yöndeki bazı uygulamalara ise düzeltmeler ya da ilaveler vardır.

"Sonra, o kitabı kullarımızdan seçtiklerimize miras bıraktık. İşte onlardan kimi *nefsine zulmedendir*, onların bazıları *mutedildir*, bir kısmı da Allah'ın izniyle *hayırlarda yarışanlardır*. İşte bu büyük lütfun ta kendisidir"⁴⁶ ayeti hakkında so-
ran Ukbe b. Sahban el-Hennâî'ye Aişe şöyle demiştir: "Oğulcağazım! Seçilen-

⁴² Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIX,117; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, tah.: Esad M. et-Tayyib, el-Beyrut 1419/1999, IX,3136; Funeysân, *a.g.e.*, s. 329. Ahzab suresi 5. ayetin sebab-i nüzulünün Ebu Huzeyfe'nin Salim'i evlatlık edinmesi ile ilgili olduğunu anlatan başka bir Hz. Aişe rivayeti için bkz.: *Merviyâtu ümmi'l-mü'minîn*, s. 310-311.

⁴³ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IV,252-53. İlgili ayet Nisâ suresi 234'tür.

⁴⁴ Buhârî, *Kitâbu't-tefsîr*, 2 (Bakara suresi 199. ayet tefsiri).

⁴⁵ Buhârî, Savm 68; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IX,267, 306.

⁴⁶ 35 Fâtır 32.

ler Cennet'tedir, *hayırlarda yarışanlar*, Resulüllah zamanında yaşayıp onun hayatına ve rızıkına şahitlik yaptığı kimselerdir. *Mutedil olanlar*, Resulüllah'a kavuşuncaya kadar onun izinden gidenlerdir. *Nefsine zulmeden* ise senin benim gibi olanlardır." Bunun üzerine Ukbe, "Aişe kendisini bizimle aynı konumda saydı." demiştir.⁴⁷ Eğer haber doğru ise burada bir iki husus vardır. Bir kere bahse konu olay Aişe'nin hayatının sonlarında meydana gelmiş olmalıdır. İkincisi Aişe ayeti nüzul ortamından (vahiy-olgu) sonrası ile ilişkilendirmiştir. Üçüncüsü ise kendi pişmanlık durumunun tercümanı olacak bir şekilde ayetle ilgi kurmuştur ki bu da olgu-yorum/tefsir ilişkisi dediğimiz şeydir. Şayet o Hz. Peygamber'in vefatından kısa süre sonra konuşmuş olsaydı diğer sahabeler gibi yorumunu nüzul çağı ile ilişkilendirecekti. Nitekim ayet hakkında Hz. Peygamber ve sahabeden gelen yorumlar bu istikamettedir.

Aişe yukarıdaki örneklere ilaveten Alak, Müzzemmil ve Abese sureleri, Ahzâb suresi 10, 51, 59; Nûr suresi 31; Bakara suresi 229-230; Nisa suresi 3, 6, 127-128. ayetleri⁴⁸ gibi birçok sure veya ayetin sebab-i nüzulünü anlatmış ya da uygulamaya dönük açıklamalar yapmıştır.

b. Yorumda öznellik, aklilik ve Aişe

İslam tefsir geleneğinde hakim çizgi kabul edilen rivayet ve dirayet damarlarının kökleri, sahabe devrinden beri varolagelmıştır. Rivayete dayananlar re'y ile tefsire sıcak bakmazken akli Kur'an'ı anlama ve tefsirde etkin kılan ve meşruiyetini savunanlar, rivayetleri tefsir için yeterli kaynak görmemiş, salt rivayete dayananları eleştirmiştir. Bunlara ilaveten dirayet tefsirinin, rivayeti önemseyenlere bir alternatif olarak ortaya çıkmadığını belirtelim. Bu olgu yeni toplumun oluşumu ve gelişiminin ortaya çıkardığı dahili ve az da olsa harici etkenlerin bir sonucudur. Hasılı kişisel görüş ve yorum İslam'ın ilk devrinden itibaren vardır. Aişe, İbn-i Abbas ve başka sahabelerden bu meyanda haberler gelmiştir.⁴⁹

Hz. Aişe şöyle anlatmıştır: Resulüllah, "Hesabı görülen herkes helak olur (*men nûğişe hisâbuhu heleke*)." dedi. Dedim ki, "Allah'ın elçisi! Canım sana feda olsun. Fakat Allah, "Kimin kitabı sağ tarafından verilirse o, kolay bir şekilde hesaba çekilir."⁵⁰ demiyor mu?" O da dedi ki, "Tamam bu şekilde hesaba çeki-

⁴⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, XI,326.

⁴⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VI,358-59, XIX,30, XVII,260; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VIII,2575, X,3153-54; Vâhidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 205, 252; Çetiner, *Esbâb-ı Nüzûl*, s. 1,99-102, 198-201, 276-277; II,915-916, 934-935, 959-960.

⁴⁹ Rashid Ahmad Jullandri, "Qur'anic Exegesis and Classical tafsîr", *The Islamic Quarterly (IQ)*, London, 12, 1968, p. 86, 87-88.

⁵⁰ 84 İnşikâk 7-8.

lecekler, fakat kimin hesabı çetin olursa o helak olur.”⁵¹ Aişe'nin bu rivayetini Taberî, Kurtûbî, Suyûtî, İbn Kesir almış, fakat gerek İnşikâk suresi 7-8., gerekse Rahman suresi 41. ayet vesilesiyle, müminlerin Cennet'e gireceklerini, Allah'ın bağışının enginliğine dair ondan başka rivayetler de aktarmışlardır. Aişe'nin bu açıklamalarına bakarak onun ayetlerin tefsiri sadedinde hadisleri nakletmenin yanında Kur'an müktesebatına dayanarak sağlıklı yorumlar yaptığı, Hz. Peygamber'e itirazi sorular sorduğu, 'ayet metinleri üzerinde dinamik bir yorum yeteneğine'⁵² ulaştığı anlaşılmaktadır.

Sahabenin tefsiri hakkında dikkat çeken bir husus da aralarında Aişe'nin de yer aldığı bazı sahabelerin ayetlerin anlaşılması ve uygulanması ile ilgili eleştirileri veya düzeltme girişimleridir. Bu hassasiyet, Kur'an'a ilişkin her türlü ilmi ve pratik açıklamaların, *tefsirin başlangıcından* itibaren denetim altında tutulmaya çalışıldığını, ayetleri açıklarken bazı hususlara dikkat edildiğini gösterir. Böyle bir denetim, ilmi geleneğin başlangıç aşaması ve henüz usulünün konulmadığı dönem için gayet sağlıklı bir yol olduğu söylenebilir. Zira bu devirde tefsirin bir metodundan bahsetmek mümkün değildir, bunu beklemek de yersizdir.

Bir keresinde Aişe, bir adamın, 'Ben dünyada, Musa'nın kardeşi için nübüvvet istemesi⁵³ kadar kardeşine faydalı bir kardeş bilmiyorum' dediğini duyunca, 'Doğru söyledin' diyerek onu tasdik etmiştir.⁵⁴ Aişe'den her zaman bu tür bir tasdik beklemek yersiz olur. O, derin mevzularda kendi fikrini dile getirirken hem eleştirel tavrını hem de sahabeler karşısındaki cesaretini sergilemekten kaçınmamıştır. Allah'ın görülüp görülmeyeceği meselesi kadim bir tartışmadır. Bir keresinde tabîinden Mesrûk, K'ab'ın, "Muhammed Allah'ı iki kere gördü, Musa Onunla iki kere konuştu" dediğini duyunca Aişe'ye gelmiş ve durumunu sormuş o da çok net cevaplar: "Kim Muhammed Rabbini gördü derse Allah'a en büyük iftirayı atmış olur." Yanında oturan Mesrûk bunu duyunca, "Mü'minlerin annesi! Lütfen biraz sakin olun. "O, onu bir daha görmüştü." ve "Onu apaçık bir ufukta görmüştü."⁵⁵ ayetlerini bilmiyor musun?" diye sorar. O da şu cevabı verir: "O gördüğü Cebrail'dir. Bir keresinde onu gerçek suretinde gördü. Bir kere de gökten yere indiğinde gördü ki, o zaman büyüklüğü yer ile gök arasını kaplamıştı. Bu ayette neyin kastedildiğini Peygamber'e ilk soran benim. O, 'o Cebrail'dir' demişti." Aişe görüşünü ispat için Enam 103, Şûrâ 51. ayetleri de okumuştur. Bir başka rivayette de "Kim Muhammed Rabbini gördü

⁵¹ Buhârî, Kitâbu't-tefsîr, 84 (İnşikâk suresi tefsiri).

⁵² Geissinger, "The Exegetical Traditions of 'Aisha: ...", p. 4.

⁵³ 20 Taha 29.

⁵⁴ Funeyysân, *Merviyâtü ümmi'l-mü'minîn Aişe fi't-tefsîr*, s. 250.

⁵⁵ 53 Necm 13; 81 Tekvir 23.

diye iddia ederse kesinlikle yalan söylemiştir. Kim gelecekte olacaktan haber verirse yalan söylemiştir. Kim Muhammed'in vahiyden bir şey gizlediğini söylese yalan söylemiştir." der.⁵⁶ O bu sözleriyle, K'ab ve onun gibi düşünenlere gönderme yapmış olmalıdır. İbn-i Abbas ise Aişe'nin aksine, 'Peygamber'in Allah'ı gördüğü'nü savunmuş, bir başka ifadesinde de 'Onu kalben gördüğünü' söyleyerek⁵⁷ bunu psikolojik/manevi bir görme saymıştır. Fakat Aişe, çoğunluğun görüşünün aksine, miracın bedenen değil ruhani olduğunu savunurken de İbn-i Abbas'la aynı görüşü paylaşmıştır.⁵⁸

Bir öznel tahlil ve eleştiri örneği de Yusuf suresi 110. ayeti hakkında sergilemiştir: "Nihayet peygamberler ümitlerini kesecek hâle geldiler ve onlar yalanlandıklarını düşündükleri sırada, onlara yardımımız geldi..." ayetindeki 'yalanlandıklarını düşünenlerin' kim olduğuna dair iki görüş vardır. Birincisine göre, 'kendilerine elçilerin geldiği halklar peygamberlere yardım gelmedi, dedikleri çıkmadı dolayısıyla yalanları ortaya çıktı' manasına; ikicisine göre de 'Peygamberler de birer insan oldukları için zayıflık gösterip kendilerine verilen yardım gelmedi ve yalancı çıktıklarını zannettiler' manasıdır. İlk görüş 20 civarında rivayetle İbn Abbas'a ve onun talebelerine; ikinci görüş de İbn Abbas ve İbn Mesud ile tabiinden bir iki kişiye dayandırılır. Burada bizi ilgilendiren taraf, İbn Abbas'ın ikinci görüşü Aişe'ye söylendiğinde, çok sert bir şekilde reddetmesidir: "Allah'a sığınırım! Allah, elçisine, o ölmeden önce kesinlikle gerçekleşeceğini bildiği şeyleri söyler. Fakat belalar peygamberlerin peşini bırakmaz. Öyle ki, peygamberler kendilerine tabi olanların kendilerini inkar ettiğini zannederler." Bu yoruma ulaşan Aişe, kendisini destek sadedinde diğerlerinin aksine, كُنُوبًا kelimesindeki ð harfini şeddeli okumuştur. Taberî de bu kıraati beğenmiş ve tercih etmiştir.⁵⁹ Benzer bir içeriğe sahip olan Bakara 214. ayeti hakkında da Aişe'nin buna yakın açıklamaları vardır.

Anlatmak istediğimizin netleşmesi için diğerlerine göre biraz farklı içeriğe sahip bir itirazına bakalım. Kur'an üzerinden dindarlığın ölçütü ile ilgili bir anlayışa itirazı şöyledir: Bir gün kendisine, bir gecede bir veya iki defa tüm Kur'an'ı okuyan adamların varlığından söz edildi. Hz. Aişe şöyle dedi: "Onlar okumuşlar, fakat gerçek anlamda okumamışlar. Ben, Allah Rasûlü ile beraber ihya ettiğim gecelerde gördüm ki, Bakara, Âl-i İmran ve Nisa surelerini okuyordu. İçerisinde korkutucu şeyler geçen bir ayete gelince, duruyor ve Allah'a dua

⁵⁶ Necm suresi 15 ve Enâm 103. ayetin tefsirinde geçen bu bilgiler için bkz.: Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXII,28-31; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IV,1362-63; Zemahşeri, *Keşşâf*, IV,234.

⁵⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXII,32.

⁵⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIV,445. İki sahabenin görüşlerinin değerlendirmesi için bkz.: Zerkeşi, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, s. 69-76.

⁵⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIII,394-397; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VII,2211-2212.

edip ona sığınıyor, ondan yardım istiyordu. İçerisinde müjde geçen bir ayete gelince de yine Allah'a dua ediyor ve o güzel şeyleri Allah'tan istiyordu.”⁶⁰

Âişe, yukarıdakilere benzer itiraz, yorum ve değerlendirmelerinde bağlam, dil ve sebep-i nüzule dayanır. O, daha literalist ve gerçekçi durmak istemiş, ne mecaza ne de sembolizme kaçmıştır. Kurtûbî, Beydavî, İbn Kesîr, Suyûfî gibi müfessirler onun yolundan gitmiş, savunularını destek için de rivayetlerini almışlardır. Geissenger, Allah'ın görülemeyeceği meselesindeki yorumundan hareketle onu, Kur'an'ı Kur'an'la tefsir eden; Kur'an öncesi kültürel bilgileri yorum aracı olarak kullanan müfessir diye tanımlar.⁶¹ İşte Âişe böylesi şahsi ve ilmi makamı temsil eden, bir hanım olarak sahabe içindeki yeri ve İslami ilimlerdeki derecesi yüksek birisiydi.

c. Siyasi ihtilaflar ve tefsir

Siyasi ihtilaf ve çekişmeleri de Âişe ve tefsir açısından değerlendirmek isteriz. Erken devirlerden itibaren İslam ümmeti bir takım ihtilaflara düşmüştür. İlk zamanlar basit gibi gözükken bu ihtilaflar zamanla ciddi boyutlara varmıştır. Bu ihtilafların tefsirde de yansımaları görülmektedir. Kur'an, tam da bu bağlamda gerek savunma ve gerekse karşıtları susturma aracı olarak ilk müracaat kaynağı olmuştur. Tabersî'nin Hz. Âişe ve İmam Bakır'dan aktardığı şu söz, bu durumun vahametini göstermesi bakımından yeterlidir: “Allah'ın dinini, birbirlerini kafir saymak için birçok din, fırka ve hizip yaptılar.”⁶²

Âişe, siyasi çekişmelere ve birçok Müslümanın ölümüne sebep olan elim olaylara karışmış olmaktan pişmanlık duymuştur. Ancak olan olmuş, çorbada onun da bir tuzu bulunmuştu. Olgular yine onu Kur'an'a yönlendirmiş, yapabildiği, peygamber hanımlarının evlerinde oturmalarını tavsiye eden Ahzâb suresi 34. ayetini (وَادْكُرْنَ مَا يُبْلَىٰ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ لَطِيفًا خَبِيرًا) hatırladığında ya da okuduğunda sel-su ağlaması olmuştu.⁶³ Peygamber'in evinde yetişmiş ve terbiye almış olmasına rağmen, şahsi ihtiras ve kabile tutkusu yüzünden, nebevi aklı sergileyememiş ve ordunun başına geçmişti. Sonraki pişmanlığı ise bu trajedinin dinmesine çare olamamıştı. Bu tecrübenin iyi bir yansıması olmadığı bellidir. Bundan sonra kadınlar tekrar evine dönmüş, işleri yine erkekler yürütmüştür. Şayet bu olayda Âişe daha olumlu aktif ve etkili bir rol üstlenseydi, Müslüman toplumlarda kadının rolü ve statüsü farklı olabilirdi. Bir tespit de şudur: Âişe'nin dört halife dönemi olaylarında, özellikle de Cemel vakasındaki etkinliği, tefsirde hiç anılmamıştır. Anlaşıldığı kada-

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI,92.

⁶¹ Geissenger, “The Exegetical Traditions of 'Aisha: ...”, s. 12

⁶² Ebu Ali et-Tabersî, *Mecme'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut ty., VII-VIII,235.

⁶³ İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII,81.

ıyla onun temsil ettiği konumu 'fitne' diye nitelenen olaylara karışması, geleneksel Müslüman bilinci tarafından onaylanmamıştır.

Zemahşerî, Abdurrahman b. Ebibekr ve kardeşi Aişe hakkında ayet üzerinden tartışmanın yer aldığı şu rivayete yer verir:

Muaviye, (Medine valisi) Mervan'a bir mektup yazarak insanların Yezid'e biat etmelerini istedi. Abdurrahman bunu duyunca Mervan'a dedi ki, 'Hilafeti Herakliyüslük (saltanat) haline getirdiniz. Çocuklarınız için biat alıyorsunuz'. Mervan da cevaben, 'Ey insanlar! Bu adam, hakkında Allah'ın "Ana babasına öf diyen kişi..."⁶⁴ dediği adamdır' dedi. Mervan'ın bu sözünü duyan Aişe kızdı ve şöyle dedi: Vallahi o kişi, bu değildir. Eğer isim vermek isteseydim, bunu yapardım. Fakat Allah, sen babanın sülbündeyken babanı lanetledi. Sen de Allah'ın lanetinden saçılmışsın.⁶⁵

Tefsir ilmine katkısı bakımından Aişe'nin bir ayrıcalığına daha, yani kendisine özel Mushaf edinmesine bakalım. Tarihi verilere baktığımızda diğer bazı sahabeler gibi Aişe'nin de hususi Mushafının olduğunu öğrenmekteyiz.⁶⁶ Mushafı olan sahabeler, ayetlerin anlaşılabilmesi için kendi Mushaflarında, satırların arasına veya kenarlarına çok defa farklı bir renkle, açıklayıcı mahiyette birtakım küçük notlar, birtakım ilaveler kaydetmişlerdir. Bu ilaveler esas itibarıyla tefsir amacına yönelik özel notlardan başka bir şey değildir.⁶⁷ Kaynaklarda onun mushafından örnekler verilmektedir. Mesela, Yasin suresi 72. ayetindeki *رَكُوبُهُمْ* kelimesinin onun mushafında *رَكُوبُهُمْ* şeklinde olduğu bildirilmiştir.⁶⁸ Nisa 162. ayetin (*وَالْمُقِيمِينَ الصَّلَاةَ وَالْمُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَالْمُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ*) yazımında (*mukîmîne* diye mansup, *mutûne* diye merfu) yazım yanlışı olduğunu söyleyenlere, "Bırakın Kitap'ta öyle kalsın." diyor.⁶⁹

d. Kabulü zor rivayetler

Çalışmamızda zaman zaman işaret ettiğimiz üzere, Aişe'den gelen tefsir ile ilgili bilgilerde çelişkilere, onun söyleyemeyeceği garip ifadelerle rastlamaktayız. Kaynaklarda yer aldığına göre araştırmacılarımız, 'madem Hz. Aişe'den

⁶⁴ 46 Ahkaf 17.

⁶⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, IV,304. Rivayet ile ilgili tartışmalar için bkz.: Zerkeşi, *Hz. Aişe'nin Sahabeye Yöneltilmiş Eleştiriler*, s.160.

⁶⁶ Hüseyin Çelik, "Hz. Peygamber'in Hz. Aişe İle Olan Evliliğinin Mushafın Korunmasına Katkısı", *EKEV Akademi Dergisi*, yıl 16, sayı 53, Güz 2012, ss. 77-90.

⁶⁷ Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, çev.: S. Akdemir, Mim yay., Ankara 1983, s. 32-33; Abdullah Draz, *En Mühim Mesaj Kur'an*, çev. S. Yıldırım, Ankara 1985, s. 32.

⁶⁸ Funeysân, *Mervîyyâtu ümmi'l-mü'minîn Âişe fi't-tefsîr*, s. 333.

⁶⁹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, IX,680-681. Aişe Mushafı ve açıklayıcı notlara örnekler için bkz.: Öztürk, *Hz. Aişe ve Tefsir İlmindeki Yeri*, s. 74-77; Ayhan (Biçen), *Hz. Aişe'nin Tefsir Metodu ve Tefsirdeki Yeri*, s. 30-32.

geliyor makbul olmalıdır' gibi bir yanlışlığa düşebilirler. Bu nedenle meselenin bu yönüne değinmeyi uygun gördük.

Her nedense süt emzirme ve recm hakkındaki hükümler ayetlerle irtibat kurularak Âişe üzerinden çözülmeye çalışılmıştır! Bilindiği gibi süt kardeşliğinin hangi şartlarda meydana geleceği hakkında bir ayet yoktur. Fakat ondan gelen rivayete göre bu konuda bir ayet varmış: "Kur'an'da inen on emzirme idi, ardından beş emzirme ile bu neshedildi. Resulüllah vefat ettiğinde onlar Kur'an'da okuduklarımız arasındaydı."⁷⁰ Buna göre ilk inen ayette on defa emzirme ile süt kardeşliği/akrabalığı oluşacağı beyan edilmiş, sonra beşe indirilmiştir. Fakat Hz. Peygamber vefat ettikten sonra bu ayetler Mushafa dercedilmemiştir. 'Beş emzirme'nin hadislerde söz konusu edildiği sabittir. Öyle anlaşılıyor ki, konuyu ayetle ispat ihtiyacı duyulmuş ve sonuçta böyle bir rivayet üretilmiştir. Konuyla alakalı başka bir rivayette nesh söz konusu edilmemiş, rivayetlerin çelişkilerini artıran bir bilgi verilerek aydınlatılması zor ve çelişkili görünen konular çözülmeye çalışılmıştır. Güya Âişe şöyle demiştir: "Recm ayeti ve yaşça büyüklerin on defa emzirilmesini emreden ayetlerin yazılı olduğu sahifeler, benim yatağımın altındaydı. Resulüllah vefat ettiğinde biz onun defin işiyle uğraşırken bu sahifeyi keçi yemiş."⁷¹ Demek ki bu ayetlerin mushafa yazılmama sebebi böyle bir vahim olaydır! Birbirini tamamlar gibi görünen ancak aynı zamanda birbirini nakzeden şu rivayetler, şayet doğru kabul edilirse, vahyin sıhhatine, Kur'an'ın mevsukiyetine, Hz. Muhammed'in tebliğini eksik yaptığımıza, dahası Allah'ın Kur'an'ı koruyacağına dair va'dini yerine getirmediğine delil sayılabilir. Ayrıca 'Yatağın altında olmak ne demektir?', Kur'an ayetleri öyle yerlere konuyor muydu? Nasıl bir malzeme ki keçi onu yiyebiliyor?' gibi soruların cevapları da muallaktadır.

Hz. Âişe'nin şahsiyetine yakışmayacak, çelişkili ve kendisinin hassas olduğu Kur'an'a zıd rivayetlere hadis mecmualarında çok, tefsir kitaplarında az rastlarız. Örnek kabilinden bir ikisini vermekle yetiniyoruz.

Âişe'nin tefsir ilmini ilgilendiren rivayetleri hakkında Geissinger'in gözlemi ile konumuza son verelim: Ona göre Âişe'nin rivayetleri orta asırlarda ayetlerin tefsirinde kullanılmıştır. Başlangıçta Müslüman kadının tefsirde otorite olarak kabul edilmesi, ilk devir ve orta asırlarda tefsirin gelişimi ile bağlantılı olarak anlaşılmalıdır. Modern çalışmalarda Sünniler ayetlerin geleneksel yorumlarına referansta Âişe değerlendirilmek istenirken, tefsir rivayetlerine daha az yer verilmektedir. Buhari Âişe'yi 'tefsir otoritesi' diye tanımlar, or-

⁷⁰ Celâleddîn es-Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, tah.: Abdullah b. A. et-Türkî, 1.baskı, Kahire 1424/2003, VI,302-303 (Nisâ suresi 23. ayet tefsiri); Funeyşân, *Merviyâtü ümmi'l-mü'minîn Âişe fi't-tefsîr*, s. 157-158; Mahmud Süleyman Ali, *Ümmü'l-mü'minîn Âişe ve merviyâtuhâ fi't-tefsîr*, I,207-208.

⁷¹ Suyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, VI,303.

ta çağ sünni müfessirleri onun otoritesine ait rivayetleri genellikle kabul ederler ancak her birinin ona verdiği değer farklıdır. Ondan gelen rivayetlere baktığında tefsir faaliyeti ile Aişe, 'Peygamber'in sözlerini aktaran ve seslendiren', 'müfessir' ve 'tefsir tartışmalarına katılan' birisi olarak tanımlanabilir. Çağdaşlar dahil müfessirlerin onu 'iyi bir eş, ev hanımı, örtünme' gibi konularda ön plana çıkarmaları, onu cinsiyet ilişkileri veya ev işleri ile tanımlamak istemişlerdir. Halbuki onun kelami konular, hac ve namaz gibi ibadetler hakkında da rivayetleri vardır. Demek ki klasik tefsirler onu bir müfessir görme eğiliminde değildir.⁷² Geissinger'in tespitlerinin bir kısmı yerinde olsa da bir kısmı tartışmaya açıktır. Sanırsız o birkaç tefsir ve birkaç hadis ile araştırmasını sınırladığı için sağlıklı sonuca ulaşamamıştır. Hemen her devirdeki tefsirlerde Aişe'den bahsedildiğini, rivayetlerinin nakledildiğini görürüz. Onun bakmadığı ve belki asıl işaret etmesi gerektiği nokta, tefsir tarihi ile ilgili eserlerde Aişe'nin müfessir olarak yer almamasıdır.

SONUÇ

Hiçbir olay, şahıs ya da metin içinde doğduğu olgudan bağımsız anlaşılabilir, anlaşılabilir çalışılabilir da hakkıyla anlaşılabilir sayılmaz. Aişe'nin şahsi hayatı ve kişiliği, Kur'an vahyi ve ayetleri de aynı kurala tabidir. Bu cümleden olarak Kur'an'da Aişe ile ilgili ayetler, Hz. Muhammed'in bir insan olarak günlük hayatın içinde, insani duygu ve halleri ile olgunun bir parçası olduğu, kendisi ve eşlerinin başından geçen bazı olayların vahiy tarafından düzeltilmediği ya da değerlendirmeye alındığı, nihayet kendisi ve eşlerinin mevcut olgunun İslamlaştırılması için vahye medar olduğunu gösterir.

Sahabenin Kur'an'ı anlama ve açıklamaya ilişkin serdettikleri ifadeleri, ister Hz. Peygamber'den nakil, ister kişisel çıkarımları olsun, onların Kur'an'ı kendi görüşleri, yani içtihatları ile açıkladıkları anlamına gelir. Çünkü bir açıklama ve yorum, kişinin görüşü (*re'y*) ve o görüşün işletilmesi (*icthâd*) sonucu gerçekleşir. Aişe'nin değerlendirme, tahlil ve tenkitleri, yani akli çıkarımları da bu çerçeveye dahildir. Buna göre akli/*re'y*/ dirayet tefsirinin çok sonraları ortaya çıktığına dair tefsir tarihi tasavvurundaki algı isabetsizdir. Benim genel kanaatim şudur: Tefsir, özünde insani bir fiildir ve onun olduğu yerde akıl vardır. İster bir ayet rivayet malzemesiyle ister dirayet yoluyla açıklansın, farketmez. Rivayet de en üst planda kişilerin dini kavrayışta, metinlere biçtiği rol ve onları anlamadaki akli sınırlamayı gösterir.

Hz. Aişe, sahabe öznelliğinin en iyi örneklerinden birisidir. Öznelliği, ben, 'kişinin kendi olması' olarak anlıyorum. Kanaatimce her bir sahabenin

⁷² Geissinger, "The Exegetical Traditions of 'Aisha: ...", p. 1-4.

kendi öz nitelikleri ve temsil ettikleri konum bakımından ele alınması daha gerçekçi, kişiyi tanıtıcı, sahabe arasındaki mevkisini, dolayısıyla ilimler nazarındaki yerini tespit edicidir. Aişe birçok sahabedeki özelliği paydaş olsa da ancak onu özgün kılan yanları vardır. Hiçbir sahabe onun kadar vahye konu olmamış ya da nüzul sebebinde yer almamıştır. Kur'an'ın ne olduğunu anlaması, vahiy döneminden sonra da mushafın ne işe yaradığını kavraması, onu diğerlerinden ayıran ve öznelliğini ön plana çıkaran tarafıdır. Bütün bunlarda en büyük pay, şahsi hassalarından çok, onun, vahyin vücut bulduğu Peygamber evinde, son sekiz/dokuz yılda yetişmiş olmasıdır. 624-677 arasında toplumsal yapılanma, bu arada kadının değişimi, ilim-kültür ve din-hayat ilişkisindeki yeri birçok sahabeye göre çok yukarıdadır, kadınlara göre ise eşsizdir. Birçok sahabe vahiy dönemi olaylarının şahidi değildir, doğrudan bilgileri diğer sahabeden almıştır, dolayısıyla *dışardan bakmak* durumunda kalmıştır. Aişe ise vahye *içerden bakan* birisidir. Onu şu dört kelime ile anlatabiliriz: *Vahyin şahidi, konusu, sebebi ve bilgi aktarıcısıdır.*

Hz. Aişe'nin Tahkim, Siffin, Cemel gibi olaylarda temsil ettiği kişiliğe yakıştırılmaz ve Müslümanlar karşısındaki 'annelik' vasfının saygınlığını zedeler nitelikli tutum ve davranışlarını sahabe kimliği ile bir araya getirmekte zorlanmamızın asıl nedeni, sahabeyi herkes gibi insan olmaktan başka bir şeymiş gibi tahayyül ve bu tahayyülün yarattığı telakkidir. Biz bu tür eylem ve söylemleri, onun bu çalışmada bahsedilen öznelliği ve içtihat yeteneği dairesinde görüp dinî bir kisveye büründürmeye ve sahabe tahayyülünü bozmamaya özen gösteriyoruz.

Her yorum yapan müfessir değildir, 'müfessir' kavramı, 'ilmi bir disiplin çerçevesinde Kur'an'ın tamamını yorumlayan alim' anlamında, oldukça sonra ortaya çıkmış bir kavramdır. Kendi devrinin güçlü alimesi Aişe, tefsirde ilmi otorite kabul edilmelidir. İyi bir kritikçi zihniyete sahip olduğundan, kendisi de kritik edilmeli, ondan gelen rivayetler soğukkanlılıkla değerlendirip hakkında objektif yargılara varılmalıdır. Kur'an'ın anlaşılması, bir disiplin dairesinde yürütülmesi gerekir yargısından hareketle Hz. Aişe, ayetleri anlama ve tefsirde sahabenin önde gelenlerindedir. Hasılı Aişe'den bahsedilmeden sahabe tefsiri yazılamaz, böyle bir temele oturtmadan yazılan tefsir tarihi eksiktir.

KAYNAKÇA

- Abdullah Draz, *En Mühim Mesaj Kur'an*, çev. S. Yıldırım, Ankara 1985.
- Abdullah Draz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, çev.: S. Akdemir, Mim yay., Ankara 1983.
- Abdullah Ebu's-suud Bedr, *Tefsîru Ummi'l-mü'minîn Âişe*, Alemü'l-kütüb, Kahire, 1416/1996 (Çalışmanın ilk künyesi şöyledir: *Tefsîru es-Seyyide Âişe Ummi'l-Mü'minîn*, Câmîatu'l-Kahire, Kahire 1981).
- Abdurrezzak b. Hemmâm, *el-Musannef*, Beyrut 1403.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned (el-Kütübü's-Sitte içinde)*, İstanbul 1992.
- Aisha Geissinger, "The Exegetical Traditions of 'Aisha: Notes on their Impact and Significance", *Journal of Qur'anic Studies*, Vol. 6, No. 1 (2004), pp. 1-20
- Bedreddin Çetiner, *Fâtiha'dan Nâs'a Esbâb-ı Nüzûl: Kur'an Ayetlerinin İniş Sebepleri*, İstanbul 2002.
- Bedruddin ez-Zerkeşi, *Hz. Âişe'nin Sahabeğe Yönelttiği Eleştiriler*, çev.: B. Erul, Ankara 2002.
- Buhârî, *es-Sahîh (el-Kütübü's-Sitte içinde)*, İstanbul 1992.
- Cârullâh ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* Beyrut 1947.
- Celâleddin es-Suyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, tah.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1.baskı, Kahire 1424/2003.
- Celâleddin es-Suyûtî, *Lübâbu'n-nukûl fî Esbâbi'n-nüzûl*, Beyrut 1422/2002.
- Ebu Ali et-Tabersî, *Mecme'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut ty.
- Ebu Nuaym İsfehânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve Tabakâtu'l-asfiyâ*, Beyrut 1409/1988.
- Ebu'l-Hasan Ali b. Ahme el-Vâhidî en-Nisâbü'rî, *Esbâbu'n-nüzûl*, Beyrut ty.
- Esmâ Ayhan (Biçen), *Hz. Âişe'nin Tefsir Metodu ve Tefsirdeki Yeri* (Yüksek Lisans tezi), Van 2011.
- Hatice Görmez, *Hz. Âişe'nin Tefsir Rivayetleri* (y. lisans tezi), Ankara Ü. SBE, Ankara 2006.
- Hidayet Aydar Hanım *Müfessirler*, Ensar Neşriyat, İst. 2015.
- Hüseyin Çelik, "Hz. Peygamber'in Hz. Âişe İle Olan Evliliğinin Mushafların Korunmasına Katkısı", *EKEV Akademi Dergisi*, yıl 16, sayı 53, Güz 2012, ss. 77-90.
- İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, tah.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire 1422/2001.
- İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, tah.: Esad Muhammed et-Tayyib, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 1419/1999.
- İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, tah.: İbrahim ez-Zeybek, Adil Mürşid, Müessesetü'r-risale, Beyrut 1417/1996.
- İbn S'ad, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, tah.: Ali Muhammed Ömer, Mektebetü Hancî, Kahire 1421/2001.
- İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988.
- İsmail Çalışkan, "Tefsirde Sahabe İhtilafları", *Kur'an ve Sahabe* (sempozyum tebliğleri), Cumhuriyet Ü. Yayınları, Sivas 2016, ss. 217-242.
- Mahmud Süleyman Ali, *Ümmü'l-mü'minîn Âişe ve merviyâtuhâ fî't-tefsîr mine'l-Kütübî's-sitteti ve Tefsîri'l-imam et-Taberî, c. I-II* (y.lisans tezi), Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1410.
- Muhammed Hüseyin ez-Zehabî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, Dimesşk 1985.
- Mustafa Fayda, "Âişe", *DİA*, İstanbul 1989, c. 2, s. 201-205.

- Mustafa Fayda, "İfk Hadisesi", *DİA*, 2000, c. 21, s. 507-509.
- Müslim, *es-Sahîh (el-Kütübü's-Sitte içinde)*, İstanbul 1992.
- Nabia Abbott, *Aishah -The Beloved of Mohammad*, London 1985.
- Nilgöl Öztürk, *Hz. Aişe ve Tefsir İlimindeki Yeri* (y. Lisans tezi), Harran Ü. SBE, Ş. Urfa 2007.
- Ömer Faruk Yıldırım, "Teyemmüm Kıssasının Tarihi ve Ayetinin Sebeb-i Nüzûlü Üzerine -Hz. Aişe'nin Gerdanlığını Düşürmesinin Mükerrerliği Bağlamında-", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, cilt VIII, sayı 2, yıl 2010, ss. 107-127.
- Ömer Rıza Kehhâle, *A'lâmu'n-nisâ*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, ty.
- Ömer Sabuncu, "Hz. Aişe Hakkında Yapılmış Çalışmalar Bibliyografyası", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 20, Sayı 33, Ocak-Haziran 2015
- Pınar Uslan, *Hz. Aişe'nin Bayan Öğrencileri* (y.lisans tezi), Dokuz Eylül SBE, İzmir 2003.
- Rashid Ahmad Jullandri, "Qur'anic Exegesis and Classical tafsîr", *The Islamic Quarterly (IQ)*, London, 12, 1968, 71-119.
- Sevgi Tütün, *Taberi'de Hz. Aişe'den Yapılan Rivayetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi* (y. lisans tezi), Dokuz Eylül Ü. SBE, İzmir 1999.
- Suûd b. Abdullah el-Funeyysân, *Merviyâtü ümmi'l-mü'minîn Aişe fi't-tefsîr*, 1. baskı, Mektebetü't-Tevbe, Riyad 1413/1992.
- Şemsuddin ez-Zehebî, *Siyeru E'lâmi'n-nübelâ*, tahkik: Şuayb Arnaud, Me'mûn es-Sâğırî, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1401/1981.
- Yunus Vehbi Yavuz, *Kur'an'da Kadın Hak ve Özgürlüğü*, İstanbul 1999.